

מחקר אתנוגרפי
אוניברסיטת קיץ לנוער
היחידה לנוער שוחר מדע

עורך: ירון יבלברג

2003

אוניברסיטת קיץ לנוער – מחקר אתנוגרפי

תקציר

א. רקע

בקיץ האחרון התקיים בפעם השלישית ברציפות, פרוייקט אוניברסיטת קיץ לנוער, בפקולטה למדעי החברה באונ' תל-אביב. במהלך הפרוייקט לומדים תלמידי תיכון מכל רחבי הארץ, מגוון קורסים אקדמיים בתחומי מדעי החברה. את הקיץ הם מבלים במעונות האוניברסיטה כאשר הם מצופים להפגין אורח חיים בוגר כשל סטודנט מן המניין. במשך הזמן שעבר מאז המחזור הראשון עלו מספר שאלות בקרב מפעילי הפרוייקט והממונים עליו : האם נכון לשלב תלמידי תיכון בקורסים ברמה אקדמית ? כיצד הם מתמודדים עם התכנים של הקורסים ועם הלחץ הלימודי ? כיצד משפיעה חווית הפרוייקט על חזרתם הביתה לסביבתם הקרובה ולבית הספר ? כיצד משפיעה ההטרוגניות התרבותית והאתנית של הקבוצה על עמדותיהם החברתיות והפוליטיות ?

מחקר זה ינסה לענות על שאלות אלה. שיטת המחקר הייתה אתנוגרפית והיא כללה תצפיות, ראיונות ושיחות עם תלמידים, מדריכים ועוזרי מדריכים. בנוסף, נעזרתי בנסייני כרכז אקדמי במחזור הראשון וכמלווה, מתגבר ומתרגל במחזורים הבאים.

תקציר זה יתמקד בפן הלימודי וינסה לענות על שלוש שאלות עיקריות :

א. מהי המשמעות של לימודים במתכונות אוניברסיטאית עבור התלמידים והאם לא עדיף לקיים את

התכנית במסגרת פנימית ?

ב. כיצד הם מושפעים מהמפגש עם תכנים מתחומי מדעי החברה ואיזו חוויה לימודית הם נושאים

עמם ?

ג. כיצד משפיעה חווית הפרוייקט על המשך דרכם בתחום הלימודי והחברתי ?

ב. אוניברסיטה או קורסי העשרה ?

כל התלמידים מספרים בראיונות על הלחץ הלימודי הכבד בו הם נתונים : "אנחנו צריכים להספיק כאן בשבוע מה שבבית ספר לוקח שליש שלם". לכן, הפניתי לכל המרואיינים את השאלה הבאה : "האם היית מעדיף תכנית פנימית של קורסי העשרה, ללא קרדיט וללא סטודנטים, אך עם הרבה יותר זמן פנוי ופחות לחץ?" להלו תשובות המייצגות את המגמה הכללית :

"מה פתאום, כל הקטע של הפרוייקט הזה זה שלומדים כמו כל סטודנט רגיל ומקבלים קרדיט. אם שואלים אותי למה אני פה, אני אומרת ישר שזה בגלל הקרדיט". סיגל, 17.5, נתניה.

"אני מעדיף קורסים של האוניברסיטה. אתה לומד עם סטודנטים שגדולים ממך ב-5 שנים ואם יש לך את היכולת אז למה לא ? קורסים פנימיים לא נותנים חשק. כשאומרים לך אוניברסיטה, קרדיט, סטודנטים, זה לא דבר שכל אחד מקבל." אודי, 16, רחובות.

"הכיף הכי גדול זה ללמוד עם סטודנטים. זה נותן בטחון ותחושה שאנחנו יכולים להתמודד עם זה, שגם אנחנו מסוגלים. זה חלק מאד משמעותי בחווייה." אנה, 16, צפת.

"אונ' קיץ מיוחדת בגלל שזה אוניברסיטה. תחושת ההישג בסוף הרבה יותר גדולה. אם סתם עשית חוג אז זה בסדר אבל אתה מרגיש הרבה יותר טוב עם עצמך אחרי שהצלחת להתמודד עם קורס אוניברסיטאי. זה יותר תחושה שאם עמדת בזה, אז כל הדברים האחרים קטנים עליי, שטויות." איילת, 18, באר יעקב, בוגרת מחזור א' ועוזרת מדריכה.

באופן כללי ניתן לומר, כי כל מרואיינים הביעו תמיכה נלהבת בפורמט הנוכחי, למרות לחץ הזמן ועומס הלימודים. היוקרה של האוניברסיטה, ובמיוחד החוויה של לימוד עם סטודנטים כשווים אל שווים, מעניקה לתלמידים בטחון עצמי וגאווה : "לפני המבחן סטודנטים שואלים אותם שאלות מבקשים לצלם מהם חומרים וזה מאד מעודד אותם. כשדימה קיבל 88 הוא הרגיש שהוא מוכיח. יש כאן עניין של להוכיח לסטודנטים." מיכל, מדריכה.

ג. חוויה לימודית

התכנים המועברים בפקולטה למדעי החברה דורשים בגרות נפשית מסוימת. העיסוק בזהויות, קונפליקטים חברתיים או אי-שוויון חברתי הוא אינו עיסוק מדעי מנותק אלא בעל השלכות ישירות על חיי היומיום. כיצד נתפסים נושאים אלה בקרב הסטודנטים? אלו קשיים עומדים בפניהם? להלן דוגמאות:

"אהבתי את המאמר 'שייקספיר בג'ונגל' באנתרופולוגיה. כל הנושא של חקר תרבויות, אתה לא תקוע בתרבות שלך. אתה מבין שאתה אתנוצנטרי וזה נותן מבט חדש של יחסיות תרבותית" סיגל 17.5, נתניה.

"הקורס מקורות (מקורות היסטוריים של מדה"ח י.) מתמצת כמעט כל מה שהייתי רוצה ללמוד בעתיד. כל הקטע של הפילוסופיה, אתה מסתכל על דברים וחושב שזה טבעי ואז אתה מגלה שבעבר זה לא היה ככה. אנשים חשבו אחרת פעם. התפיסה הקפיטליסטית למשל נראתה לי פעם טבעית. היום אני כבר לא בטוח שזה ככה." דימיטרי, טבריה, 17.

"תמיד עניין אותי פסיכולוגיה ולא יכולתי ללמוד בביה"ס. כאן ניתנה לי הזדמנות ולא וויתרתי עליה. אני מאד נהנה. לאחותי יש בעיות ריכוז וקשב. הנושא שדיברנו עליו נתן לי לראות שאפשר לעזור לה ואיך לעשות את זה. התחלתי להסתכל על הדברים לעומק." אודי, 16, רחובות.

עם זאת, התלמידים מספרים על בעיות וחוסר חיבור לקורסים מסוימים:
"בפסיכולוגיה לא הבנתי כלום. לא עקבתי אחריו בכלל, לא הבנתי את המילים, לא הבנתי את ההקשר." אינסה, 18, יפו, בוגרת מחזור א' ועוזרת מדריכה.

"קשה להם עם דברים מופשטים. הפירוקים של הסוציולוגיה, המבט היחסי. שיטות מחקר ודברים קונקרטיים יותר קל להם. בכל מה שקשור לכלכלה ופוליטיקה הם מבינים טוב. בעיות של ייצוג יותר קשה להם לתפוס אבל אנחנו עובדים על זה בתגבורים ויש התקדמות." גיא, מדריך.

"כתבתי הכל. בהרצאות ובתרגילים, תכל'ס לא הבנתי כלום. למדתי הכל כמו תוכי. אף פעם לא הצלחתי להגיע לתרגיל ולהבין על מה היא מדברת. ידעתי לדקלם את החומר אבל לא הבנתי כלום. למרות זאת לא פספסתי אף תרגיל ואף הרצאה כי רציתי מאוד להבין. המהפך בא בלימוד למבחן כשהייתי צריך לקשר בין הנושאים. פתאום נפל האסימון. הבנתי שאני צריך להפעיל קשרים באופן אינטלקטואלי. אמרתי לעצמי: אם תדע להפעיל את הקשרים האלה, תבין! למבחן הלכתי עם הבנה. לא כמו שהרגילו אותי בבי"ס. הייתי לומד לפיזיקה על ידי כך שהייתי זוכר בע"פ את כל הפתרונות מהספר. סיימתי את המבחן ורצתי למירב (רכות מחזור א') למשרד. אמרתי לה את כל מה שכתבתי והיא פשוט הייתה בשוק." סלימן, 18, חורפיש, בוגר מחזור א' ועוזר מדריך.

הסיפור של סלימן מייצג מצב שכיח. פעמים רבות החומרים אינם מובנים ואף מעוררים התנגדות במהלך הלימודים עצמם אך עם חלוף הזמן או במפגש שני עם אותן חומרים, "האסימון נופל":

"אני באתי בגישה שזה מאוד מעניין אותי כל הדברים האלה ובקטע הזה המפגש עם האקדמיה היה קצת משברי. זה לא תמיד מועבר בצורה הכי מעניינת, פחות מנסים להעביר התלהבות וזה נראה לי יבש. אחרי הקורס חשבתי שטעיתי וזה לא מעניין אותי. עכשיו כשאני מתגברת את הקורס הזה והייתי צריכה לחזור לטקסטים, אני מרגישה שאני מגלה את הנושא מחדש. המפגש המחודש היה מאוד משמעותי עבורי." איילת, 18, באר יעקב, בוגרת מחזור א' ועוזרת מדריכה.

נראה שלתכנים החברתיים של הקורסים השפעה רבה יותר על תלמידים מן המגזר הערבי והדרוזי: "לפני הפרוייקט הייתה לי תחושה חזקה של קיפוח. חומר הלימודים בסוציולוגיה עזר לי להבין שזה לא משהו אישי. פגשתי אנשים משדרות, מרוקאים, מזרחים, רוסים ואמרתי לעצמי: זה לא רק אני, זה עם שלם שככה מסתכל אחד על השני." לואי, 18, כפר תמרה, בוגר מחזור א' ועוזר מדריך.

"ביחב"ל זה היה אחרת. התאהבתי בנושא הזה. שם הבנתי את החומר. אלה דברים שאתה חי אותם. הייתי נכנס לוויכוחים, עוקב אחרי כלי התקשורת. ניסיתי לנתח את המעשים, ההחלטות, המלחמות. אכזב אותי שידעתי כל כך מעט, שההבנה שלי הייתה מוטעית, מעוותת." סלימן

ד. החזרה הביתה

החודשיים בהם מבליים התלמידים מחוץ לבית מהווים חוויה אינטנסיבית במיוחד בכל הרמות. לרובן זוהי השהייה הארוכה הראשונה מחוץ לבית. בנוסף, המפגש עם אנשים חדשים, מראות חדשים, נורמות חברתיות ותרבותיות שלעיתים זרות להם, מייצרים חוויה חזקה ומשמעותית שמסתיימת בבת אחת. כיצד משפיעה חוויה זו על יחסיהם עם סביבתם הקרובה, המשפחה והחברים? כיצד היא משפיעה על חזרתם לבית הספר?

השפעות בתחום החברתי:

"פעם הייתי ממש ימנית קיצונית. האמנתי שצריך להרוג את כל הערבים. חשבתי שכל הערבים הם מחבלים שרק רוצים להרוג אותנו. כשבאתי לכאן פגשתי אנשים וראיתי שהדברים הם לא בדיוק כמו שחשבתי. אני עדיין ימנית אבל אני חושבת שצריכים להתפשר. אני חושבת שאם הייתי במקומם גם אני הייתי רוצה מדינה, גם אני הייתי מרגישה חוסר אונים. הבעיה היא שכל החברות שלי הן גם ימניות קיצוניות. הן לא רוצות לדבר איתי על ערבים ולא רוצות לשמוע שיש לי חברות ערביות. קשה להן לקבל את זה. אני מנסה להסביר להן, להכניס להן את זה לאט לאט. אם לא הייתי בפרוייקט הייתי בדיוק כמוהן." בת-אל, 18, אשדוד, בוגרת מחזור ב' ועוזרת מדריכה.

"הייתי בביקור אצל דודים שלי מאום אל-פחם. בדיוק הקרינו יום קודם בטלוויזיה צילומים ממסגד באום אל-פחם והראו ילדים קטנים שרואים קריאות נגד יהודים ובעד מלחמה. אמרתי לדוד שלי: 'אתם מזכירים את המתנחלים, אתם נורמלים? ככה אתם מחנכים ילדים קטנים? הוא אמר לי: 'מה עשו לך שטיפת מח שם בתל-אביב? הסתובבת יותר מדי עם יהודים? כעסתי עליו, אבל אח כך הבנתי שאני יכול להיות גשר בין שני הצדדים.' לואי, 18, כפר תמרה, בוגר מחזור א' ועוזר מדריך.

דוגמאות אלה מצביעות על הבעייתיות שבחזרה הביתה. הילדים עברו חוויה משמעותית ששינתה אותם ועם מצויים בדיסוננס עם הסביבה המקורית שלהם שמצפה מהם להיות מי שהיו בטרם הפרוייקט. אולם, על פי דיווחיהם של התלמידים, מפגשים אלה אינם מגיעים לכדי משבר של ממש. הורים מספרים כי ילדים שהיו חסרי בטחון ולא חברותיים עברו מהפך של ממש. התלמידים גם שומרים על קשר בינם לבין עצמם, מדברים בטלפון, באינטרנט, נפגשים וישנים אחד אצל השני.

"כשגעתי לפה, ראיתי את העולם בשחור ולבן. הייתה לי הרגשה של אנדרדוג : מדבר ערבית, בא ממקום נידח. כל העולם שלי היה הכפר, לא יצאתי ממנו הרבה ואף פעם לא הייתי בתל אביב. כשהייתי חוזר הביתה פגשתי שני דברים : אמא שלי הייתה גאה עד השמיים. הרגישה מלכה של הכפר, הייתה להם גאווה אדירה : הנה הבן שלי פרץ דרך ושאר הילדים ילכו בעקבותיו. מצד שני פגשתי את הקטע של המעמד. אני, הבן של זה ששותה את הקפה קר, איך אפגוש את הבן של זה ששותה את הקפה חם ? עם הזמן שברתי את המיתוס והסטריאוטיפים. אנשים התחילו לאהוב אותי כי תפסו אותי כמייצג של הכפר, של הדור הצעיר." סלימן, 18, חורפיש, בוגר מחזור א' ועוזר מדריך.

השפעות בתחום הלימודי:

"בדיוק דיברתי על זה אתמול עם אינסה. ההרגשה שלנו הייתה שכשאתה חוזר מפרוייקט כזה אתה צריך לשכוח הרבה ממה שלמדת על מנת לתפקד בתיכון. אבל, כשאני מסתכלת אחורה, בשנה הזאת בתיכון הרגשתי הרבה יותר בנוח מבחינה חברתית בכי"ס." איילת, 18, באר יעקב, בוגרת מחזור א' ומדריכה.

"בהתחלה זה מאד השפיע. ניסיתי להבין לעומק את הדברים, לא לקחת שום דבר כמובן מאליו. ניסיתי להבין בלי לקבל את העובדות היבשות. הילדים ממש שנאו את זה, היו לועגים לי, אז הפסקתי. אחרי חודש בערך התחלתי להבריז משיעורים, לזלזל. הבנתי שאני יכולה ללמוד לבד ולא להיות תלויה במורים האלה. ראיתי עד לאן אני יכולה להגיע, מה הפוטנציאל שלי." אינסה, 18, יפו, בוגרת מחזור א' ועוזרת מדריכה.

דוגמאות אלה מלמדות על חווייה משברית בחזרה לבית ספר. ילדים אחרים מספרים על חוויות דומות בעוד שישנם כאלה שחזרתם הייתה "חלקה". לכאורה, מדובר כאן ב"הצלחת יתר" של הפרוייקט : הילדים חוזרים עם נורמות אוניברסיטאיות : הם מנסים להבין, לשאול, להעמיק, אולם שינוי זה אינו מתקבל בצורה טובה בקרב המורים והתלמידים וניתן להבין זאת. חשוב לציין שדווקא התלמידים הטובים יותר, הם אלה הצפויים לעבור חוויות כאלה. רוב התלמידים עושים שימוש מועיל במיומנויות הלמידה שרכשו, מדווחים כי ניהול הזמן שלהם השתפר פלאים וכי האתגרים הבית ספריים נראים להם כעת קלים וניתנים לביצוע.

סיכום

המחקר התמקד בשני נושאים עיקריים: השפעות המפגש עם החומר האקדמי ובייחוד התכנים של מדעי החברה על התלמידים והשפעת המפגש הבין תרבותי על עמדותיהם החברתיות והפוליטיות. בתקציר זה הצגתי בעיקר את הנושא הראשון. כמעט ולא התייחסתי כאן למגוון המשמעויות הנובעות מן המפגש הרב תרבותי, חוויה שנתפסת כמשמעותית יותר בעיני רוב התלמידים. התמקדתי בשלוש שאלות מרכזיות. כל דוגמה שהבאתי מייצגת דפוס כללי יותר. המסקנות העיקריות הן :

- א. התלמידים מעדיפים באופן מובהק את הפורמט הנוכחי על פני תכנית פנימית כלשהי, שאינה מקנה קרדיט אקדמי. היוקרה של האוניברסיטה והמפגש עם הסטודנטים מייצר חוויה חזקה שתורמת להעלאת הבטחון העצמי שלהם ולתחושת הסיפוק סתום הפרוייקט.
- ב. מטבע הדברים, בקבוצה כל כך גדולה והטרוגנית, ישנן העדפות כאלה או אחרות ביחס לקורסים והנושאים הנלמדים. עם זאת, ניתן לומר בבירור, כי רובם נושאים עמם לפחות חוויה לימודית משמעותית אחת שמרחיבה את אופקיהם ומעוררת את סקרנותם. הקשיים העיקריים נסבים סביב מימוניות למידה כגון כתיבה אקדמית, קריאת מאמרים או התמודדות עם אנגלית. קושי נוסף מתגלה בהתמודדות עם נושאים מופשטים. הדרך להתמודד עם קשיים אלה היא בשיבוץ נכון של התלמידים לקורסים השונים ובקבוצות התגבור, שערכן המוסף בא לידי ביטוי גם לאחר הפרוייקט.
- ג. החזרה הביתה בתום הפרוייקט עלולה להיות משברית הן בתחום הלימודי והן בתחום החברתי. נושא זה מצריך מחקר מקיף בקרב בוגרי המחזוריים שהסתיימו. מומלץ לקיים מחקר מעקב ארוך שיבדוק את מצב התלמידים זמן קצר (כחודש חודשיים) לאחר תום הפרוייקט, כשנה לאחריו ולאחר תקופה ארוכה (שנתיים-שלוש).